

УДК 159.922.4+17.035 (477+470+571)

**«ПЕРЕХОДЪ ВЪ ДРУГУЮ СТРАНУ СЪ ДРУГИМЪ НАРОДОМ»,
АБО СПІВРОЗДУМИ З А. ФОН ГАКСТГАУЗЕНОМ ПРО МЕНТАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ МІЖ
РОСІЯНАМИ ТА УКРАЇНЦЯМИ**

Ігор Кривошея¹, Олександра Квасневська²

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 28

¹e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

²e-mail: kvasnevskas32if@gmail.com

«Послѣ Полтавской побѣды <...> изъ всѣхъ мѣстностей Россіи отпра-
влялись въ Украину партіи переселенцевъ <...>. Эти значительныя внут-
реннія и внешнія перемены совершенно изменили весь характеръ стра-
ны и ея жителей. Казачество съ своимъ устройствомъ исчезло. Ихъ по-
томки знаютъ свое происхождение по преданію, но уже совершенно
утратили казацкій характеръ, сдѣлались мирными землепашцам. Въ оф-
фициальныхъ донесеніяхъ ихъ называютъ не черкесами, не казаками, а
однодворцами <...>» [1].

А. фон Гакстгаузен

Звичною фігурою миколаївської Росії першої пол. ХІХ ст. був європейський мандрівник. Країну відвідував такий «надмір» іноземців, що у 1841 році начальник Третього відділення Канцелярії Його Імператорської Величності граф А.Х. Бенкендорф звернувся до імператора зі «всеподданнейшими докладами», в яких рекомендував способи «для отвращения многочисленного приезда в Россию бесполезных и вредных иностранцев», до числа яких, серед інших, він відніс і багатих мандрівників, які приїжджають «из любопытства». Однак конкретних лімітаційних рішень із цього приводу прийнято не було [2].

Разом із тим, ХІХ ст. стало періодом «нового відкриття Московії». «Новизна» скоригувала суб'єктний ряд, мотиви та семантичне навантаження мандрівок. Відтепер це були не лише європейські дипломатичні корпуси чи посольства, а й просто публічні особи, котрі хотіли пізнати загадкову «північну імперію».

Значний внесок у створення більш розгорнутої, вичерпної та конкретизованої картини російського життя на хвилі галоманії внесли мемуарні записки ХІХ ст. Ж. де Сталь, О. де Бальзак, Т. Готье, О. Дюма, А. де Кюстін, Ф. Ансело, Л. д'Абрантес і низка інших «обходисвітів» [3].

Подорожній, чиї мандрівні записи використані у пропонованому дослідженні, вирізняється від згадуваних вище «колег» не лише національністю (німець), статусом (спадковий барон і заслужений парламентар) чи особистим знайомством із казкарями братами Грімм, але й жвавою допитливістю, котра у

поєднанні з його фаховими навичками (спеціаліст з аграрних питань) стала путівкою Августу фон Гакстгаузену (1792-1866 рр.) до найбільшої слов'янської імперії світу.

Поле історичних студій із проблеми рецепції російської ментальності у мемуарному дискурсі на сьогодні градульоване у своїх рубежах вельми побіжно. Його історіографічний доробок представлений низкою локальних досліджень над освоєнням і концептуалізацією французькими, російськими, німецькими та вітчизняними істориками окремих аспектів проблеми.

Науковець, який звертається до ментальної проблематики, неминуче зіштовхується з низкою специфічних труднощів, відсутніх при аналізі інших наукових проблем. До числа таких можемо віднести, по-перше, постійно зростаючу та практично неозору кількість статей, монографій, виступів. Однак при цьому неокрімність бібліографічного списку ставить кожного новопристалого дослідника у становище скрутніше, ніж його попередник, «захлинаючи» в асинхронних інформаційних потоках.

Взяти хоча б наріжний для теми концепт «менталітет», введений до наукового ужитку майже вісім десятиліть тому. Різні автори у різний час розуміли під ментальністю й «суперечливу цілісність картини світу» та «дорефлексивний шар мислення», і «колективне несвідоме», і «соціокультурні автоматизми свідомості індивідів та груп», і «культурні домінанти», і «заряд духовного досвіду, що вершить історію», і «глобальний, всеохоплюю-

чий ефір культури», в який занурені всі члени суспільства і т.д.

У вітчизняній науковій літературі вживаються одночасно два поняття: «ментальність» і «менталітет», якими ми послуговуваємось як синонімами з метою редукувати супровідний «пояснювальний шлейф».

Власне історіографія досліджуваної теми є цілком репрезентативною, однак далеко не вичерпною, як і саме поле ментальних студій та їхня інтерпретаційна потенція. В основу даної роботи покладені фундаментальні монографії («Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.)» у 2-х томах і тритомна «Российская империя: от традиции к модерну» сучасного російського кліометриста Б. Миронова) та колективні напрацювання («Історія європейської ментальності» під заг. ред. австрійського професора П. Дінцельбахера), видання енциклопедичного характеру, сучасні польські нон-фікшн репортажі, історична публіцистика та праці ментального гатунку таких авторів, як А. Гуревич, Ж. Ле Гофф, Е. Ле Руа Ладюрі, О. Стражний, Л. Февр, П. Штепа, Н. Яковенко.

Мемуарну працю фон Гакстгаузена «Исследования внутренних отношений народной жизни...» російські критики зустріли досить прихильно: «Въ политикѣ онъ крайній монархистъ, а въ религіи ультракатоликъ – но нельзя не относиться съ глубокимъ уваженіемъ къ его серьезному, добросовѣстному и честному труду» [4]. Однак ставка на консерватизм світогляду фон Гакстгаузена та тенденційну романтичну ідеалізацію ним Росії зіграла половинчасто: книга не стала рожевим піаром (попри виправдання автором російської політики на Кавказі та підтримки ідеї «цивілізаційної місії» Росії), послідовно, хоч і софтово, критикуючи кріпосне право, як камінь спотикання для прогресивного поступу країни [5].

Фон Гакстгаузена поставив собі мету створити своєрідну соціологічну розвідку. Автор за півроку – із березня по листопад 1843 року – побував майже в усіх закутках Російської імперії, промандрував Центральною її частиною, Поволжям, Кавказом та Україною понад 11 тисяч верст (у той час як його іноземні попередники традиційно відвідували лише столиці – Петербург і Москву, складаючи часом поспішні судження про далеку таємничу північну імперію).

Барон, із достоту німецькою абельністю та скрупульозністю виконав покладені й вкладені на/у нього надії та засоби, проте у силу власної проникливості та щільності опису,

виобразив не лише характеристики росіян, які «не можуть быть измѣнены въ какія-нибудь 20 лѣтъ и которыя, въ большинствѣ случаевъ, идутъ черезъ всю исторію народа, составляя его физиономію» (себто ментальну парсуну), а й вдаючись до просторіччя, бовкнув зайве (єретичне, за мірками Уваровської теорії офіційної народності), перетнувши український етнічний кордон і опинившись «на границѣ другой страны, другаго народъ», підсумувавши «мы вѣхали въ Украину» [6].

Така відвертість коштувала йому того, що свої напрацювання він опублікував частинами лише через 4 роки з метою сплісерування неточностей книгами та документами. Працю було видрукувано німецькою мовою у трьох томах, проте лише одному з них (із зрозумілих міркувань) пощастило бути «затребуваним», а тому перекладеним російською [7].

Розвінчуючи столичні гетеростереотипи, «шукаючи пупа російського ментального простору» та витоків «таинственной русской души», німецький оглядач послуговується принципом *ab ovo* й рухається шляхом ретроспективного огляду: «Уже давно замѣчено, что по Петербургу нельзя составить себѣ вѣрнаго понятія о Россіи. Петербуръ называютъ окномъ в Европу, прорубленным Петромъ I, чтобы открыть доступъ въ Россію западно-европейскому свѣту. Петербуръ по преимуществу европейскій городъ, съ меньшимъ даже національнымъ характерамъ. <...> Даже почва, на которой онъ выстроенъ, не русская, а финская. Русскіе тутъ только колонисты, и то какихъ нибудь 140 лѣтъ <...> Россія сложилась въ государство, покрытъ еще мракомъ, который трудно вполне разсѣять. Главнѣйшую, часть народа составляютъ славяне. Малороссы болѣе другихъ сохранили типъ славянскій расы, они менѣе смѣшивались съ другими народностями» [8].

На дразливе «Откуда пошла Русская земля?» подорожній дає, на диво, «адекватну» місцю та часу відповідь, яка є висхідною у розумінні азів світорозуміння росіян: «Какъ древніе Франки, пришеды въ Галлію, смѣшались съ Галлами и Римлянами, и образовали новый, рѣзко выразившійся, французскій народъ, такъ точно славянское племя, засѣляя нынѣшнюю Россію, смѣшивалось съ первобытными обитателями этой земли – чудскимъ племенемъ (финнами), затѣмъ позднѣе съ германскимъ (варягами), татарскимъ, монгольскимъ и другими» [9].

Однак найбільш цінними у контексті компаративного дискурсу є авторські дескрипції

у східнослов'янському ключі. Подорожній не часто вдається до порівнянь вдачі, суспільного устрою, елементів побуту, культури праці та дозвілля українця та росіянина (що не дивно, зважаючи на мету його мандрівки). Однак коли контраст згаданих етнічних маркерів є різучим, то порівняння напрошуються самі собою.

Так, німецький оглядач зауважує негомогенність ціннісного виміру носіїв «офіційної народности», зокрема, в освітньо-культурному аспекті. Зіставляючи вдачу «великороса» та «малороса» Гакстгаузен зауважує, що попри вроджену «смекалістость» росіянина, українець має природний розум (ознака-вислід народної традиції дати дітям добру освіту, на відміну від обскурантизму росіян, чиї духівники століттями вважали освіту за мракобісся, безбожне діло (згадати хоч би долю книгодрукаря Івана Федорова), і які самі не менш «нуждаются предварительно въ болѣе практическомъ образованіи»): «Русские раздѣляются на два племени – на Великороссовъ и Малоруссовъ, но языки ихъ болѣе отличаются другъ отъ друга, чѣмъ ниже-германскій отъ верхне-германскаго языка. Тридцать четыре миллиона Великороссовъ образуютъ самую многочисленную и самую однородную народную массу въ Европѣ <...>. Только въ Малороссахъ, богаче одаренныхъ умственными силами, заметно легкое стремление къ отдѣленію и нѣкоторое нерасположеніе къ Великороссамъ <...>. Верхніе слои этого народа, въ теченіи столѣтій, получили европейское образование, но не національное, не вытекающее изъ развитія своего народа. По отношенію къ образованію въ Россіи находятся какъ бы два различныхъ народа» [10]. Натомість «в России есть местности, где грамотность считается за дьявольское искусство, которого следует избегать» [11].

Побіжно іманентному освітянському дайджесту, автор «Записок» торкається зовнішнього боку едукативної монети, зокрема впливів вестернізації на вищу освіту, і зауважує схильність росіян до нарочитості, «гри на публіку», афективності, квазіспрямування на здобуток реальної просвіти, часто межованої з кар'єризмом: «Въ Россіи и въ этихъ заведенияхъ (учебныхъ. – Авт.) не удержатъ бы изнѣженныхъ дѣтей современной цивилизации, если бѣ съ образованіемъ въ нихъ не связывались надежды на карьеру».

У консеквентному відношенні до вищеписаної дескрипції німецький мандрівник

проглядає питома російське ледарство (освячене у перлах народної мудрості «Работа не волк – в лес не убежит» чи «Двое пашут, а семеро руками машут»): «Въ Россіи нѣтъ до сихъ поръ такого средняго сословія съ европейскимъ образованіемъ и развитіемъ, или по крайней мѣрѣ съ образованностью <...> съ привычкой къ труду и лишеніямъ» [12].

Апелюючи до питомості суспільного устрою для відповідних етнічних спільнот, Гакстгаузен стверджує, що Росія є традиційною державою патріархального типу, уособленням однієї великої родини, що виправдовує тотальність державної опіки, адже «чѣмъ может быть ограниченъ отецъ, кромѣ божескихъ законовъ? <...> еще до сихъ поръ простой народъ, также, какъ говорилъ при избрании Романовыхъ, 230 лѣтъ тому назадъ. Всѣ тогдашнія и позднѣйшія попытки ограничить царскую власть были безуспѣшны, потому что не согласовались съ политической вѣрой народа» [13].

Промовисто, що Гакстгаузен, як яскравий представник станово-феодальної ідеології, виказав захоплення патріархальному принципу, наскрізному у російському суспільстві. Більше того, він виступав за збереження всіх духовних підвалин російського суспільства, адже дійсне державне облаштування Росії, збереження традицій і народної культури є тим унікальним рецептом, на відміну від «ушедшей от своих истоков Западной Европы», що захищає країну від революцій, а народ – від пролетаризації та розорення [14].

Лєвова частка авторських зауважень в «Исследованиях...» присвячена сільській общині як базовій структурі російського суспільства. Слушно, зважаючи на те, що колективізм є бекграундовим архетипом росіянина, бо саме в общині закладалися його ментальні підвалини. Витяги з авторських антропографій у фарватері цієї ознаки є такими: «Тамъ и сям уже и прежде нѣсколько деревень образовывали сельскія общества, которыя теперь сдѣланы повсемѣстно обязательными <...>. Сельское общество составляетъ изъ такого числа деревень, чтобы въ нихъ было примѣрно отъ 500-600 дворовъ <...>. Каждое общество имѣетъ свой сельскій судъ <...>. Онъ вѣдаетъ полицейскіе проступки, надлежащіе взысканію до 23 ударовъ розгой» [15].

У теоретичній площині феномен візантизму у російському колективному несвідомому визначається переконанням: «а що я могу, я – людина маленька» [16]. Із цього «універсуму» дисперсійовується цілий спектр пастелів на-

ціонального духу: уникання відповідальності, перекладання її на інших, несамодостатність, квала здатність до самоорганізації, а відтак – пасивність і терплячість.

У «комунальній цивілізації» особа не може протиставляти свої права колективу. Насамперед це стосується права власності на землю. Найкращим аргументом цього можемо вважати коментар німецького оглядача відносно «добровільності» у приналежності до лона общини: «Между полевыми рабочими царствует почти военный порядокъ. Въ одинъ и тотъ же день, въ одинъ часъ, все вместе выходятъ пахать, боронить и т.д., въ одинъ и тотъ же часъ возвращаются все домой <...>. Русское стремление къ общинной дѣятельности, могущество общиннаго порядка на всемъ обнаруживаетъ свое дѣйствие» [17].

Окрім того, явище селянської інертності, відсутності ініціативи пояснювалося й колективізмом як залежністю від общини, патерналізмом, який суборднував усяку його соціальну взаємодію: «Простой народъ составлялъ прежде два класса въ Россіи: одинъ представлялъ мужиковъ, принадлежащихъ къ какой нибудь общинѣ, съ равнымъ распределеніемъ земли между членами ея, другой крѣпостную дворню, о помѣщеніи, одеждѣ и пропитаніи которой долженъ былъ заботиться помѣщикъ. Въ Россіи вовсе не было людей безъ родины, безъ клочка земли, или безъ господина, заботящегося о нихъ, – вообще людей vis-a-vis du rien» [18].

Щоденникові спостереження дають нам підстави вважати, що явище селянського індивідуалізму було не незнаним, а небажаним у російському соціумі, визнаним за делінквентне нормовідхилення: «Неподалеку отъ одной деревни, увидѣли мы массу людей, занятую разрушеніемъ загородки. Мы услышали, что это дѣлалось по мірскому приговору. Одинъ членъ общины возъмѣлъ дерзость огородить свой выгонъ и община пригласила его къ отвѣту», – резюмує прусський мандрівник. Скрупульозний висновок Гакстгаузена звільняє нас від можливості коментувати вищевикладену дескрипцію: «Вездѣ въ Россіи выступаетъ деспотическая власть общины, всякій склоняется передъ ней» [19].

В епіграфі до пропонованої студії є згадка про офіційну номінацію українських селян «не черкесами, не казаками, а однодворцами». Під семантикою останніх криється дуалістичний зміст: ідеться не лише про знеособлення історичної тяглості й окремості «малорос-

сов» задля гомогенізації й асиміляції, а й про індивідуалізм як домінуючу, власне європейську рису українського менталітету на противагу російському колективізму: «Жители села теперь большою частью однодворцы, но есть и немного крѣпостныхъ крестьянъ, принадлежащихъ нѣсколькимъ помѣщикамъ. Однодворцевъ этихъ считается 211 душъ въ 40 дворахъ <...>. И такъ они не приняли русскаго общиннаго принципа» [20].

Колективна форма господарювання стала висхідною для утвердження таких ментальних патернів росіян, як: недбалість, халатність та схильність до байдикування, про що йдеться у фрагментах: «Крестьянский рабочий скоте слабъ, а русский рабочий не на столько любитъ, земледѣліе, чтобъ употреблять на него продолжительный и тяжелый усилія <...>. Поселянин, обрабатываетъ возможно большую площадь самыми первобытными, но по возможности легкими приѣмами и поэтому собираетъ ничтожное количество зеренъ» [21].

Якщо для українця характерний антеїзм (злитість людини з природою), споглядальна заглибленість в органічне, нерозривність мікро- та макрокосмосу [22], то росіянину властива індиферентність, відсутність питомо сакраментального зв'язку з плодоносною землею. Певності у валідності подібних умовиводів додають зауваги з праці Миколи Костомарова «Две русские народности»: «Въ жизни великорусской, и общественной и домашней, видно болѣе или менѣе отсутствіе того, что составляетъ поэзію южнорусской жизни, какъ и обратно – въ послѣдней мало того, что составляетъ сущность, силу и достоинство первой. Великоруссъ мало любитъ природу; у поселянина вы очень рѣдко можете встрѣтить въ огородѣ цвѣты, которые найдутся почти при каждомъ дворѣ у нашего земледѣльца. Этого мало, Великоруссъ питаетъ какую-то вражду къ произрастеніямъ. Я знаю примѣры, что хозяева рубили деревья возлѣ домовъ безобразно построенныхъ, думая, что деревья мѣшаютъ красотѣ вида» [23].

Серед інших характерних рис росіян фон Гакстгаузен підкреслює обдарованість живим і веселим темпераментом з апіорними мінливістю та легковажністю. Мандрівник відзначав суперечливість російської природи: «Русский человек легко дает, легко берет. Тут богатеют и разоряются одновременно, воруют одной рукой и дарят другой» [24].

Розплутуючи гудзелистий клубок російської вдачі, зокрема ментальний «вузлик» у ставленні його до праці та до матеріальних

цінностей, європейський подорожанин не гребує компаративним підходом: «Русский человек имеет ко всему способности и талант. Быть может, из всех народов он одарен наибольшим практическим смыслом. Но русский совершенно лишен привязанности и любви к своему званию, к своему занятию, к своему труду, что составляет типичную характеристику немца. <...> Страсть к деньгам и честолюбие – вот скалы, о которые разбивается русский характер. Простой русский мужик добросердечен и симпатичен. Но как скоро он богатеет, становится торговцем, купцом, он портится и делается мошенником».

Оригінальною, але з «подвійним дном», є й авторська заувага до російської національної ментальної персоніфікації «Івана Івановича»: «Имя Иванъ у русскихъ, какъ и у большинства народовъ, есть имя нарицательное; оно обозначаетъ національность, характеръ, главные свойства и склонности народа; главнымъ образомъ обозначаетъ національнаго плута. <...> Русскій называетъ Ивановъ Ивановичемъ всякаго, имени котораго онъ не знаетъ и надъ кѣмъ желаетъ подтруснуть; вотъ почему и Царь Иванъ Грозный въ народныхъ сказаніяхъ непремѣнно добродушень <...>. Да, это былъ человѣкъ нѣсколько странная и непрятнаго права. Но удивительно, что въ воспоминаніе русскаго народа, по сохранившимся легендамъ, Грозный былъ человѣкъ набожный, добродушный, легко дающійся въ обманъ и вовсе не стойкій» [25].

Ментальний дискурс попередньо наведених фрагментів не зайве розглянути у двох площинах. У першій, тобто власне збірному образі Івана Івановича, можемо зауважити такі хрестоматійні національні риси росіян, як лайдакуватість («Я еще в пеленках, а лень моя уже с теленка»), млявість до роботи («Ты меня, работушка, не бойся, – я тебя не трону»), героїзація простака («Дураки на Руси в почете», «Дуракам везет», «Дураку жить легче») [26]. У другій площині, контекстній – позитивному народному образу Івана IV, бачимо віру у доброго царя, такий собі «стокгольмський синдром», цебто симпатія до кривдника, виправдовування його злочинів з омиванням міфотворчими засобами його рук від крові.

Такі справдешні риси росіян, як безтурботність, нерозважливість і легковажність, мандрівник діагностує, послуговуючись параметром суспільної вагомості праці та її синхронізації у категоріях тривалості часу (теперішнього та майбутнього): «Русские редко высказывают деревья и именно фруктовые, что

приписывают обыкновенно непрочности собственности крестьян <...>. Русский человек не заботится об отдаленном будущем. Он слишком живет настоящей минутой, чтобы предпринять что-нибудь имеющее нескорый результат».

Оконтурюючи абрис російської душі, фон Гакстгаузен послуговується маркерами естетичного відчуття, не випускаючи з виду градацію цієї установки у «какъ бы двух различныхъ народовъ». Так, сприймання українцями дійсності – це плин насичених різними барвами слайдів. Образність українського мислення, на противагу абстрактно-філософському російському, виявляється не лише у живописі чи образотворчості, а й у вмінні бачити красу у буденності [27]. Це особливе світовідчуття: з витіювато-оптимістичним началом, образністю та прагненням усе прикрашати, – світовідчуття у стилі бароко.

Промовистим аргументом-верифікатором цієї тези є ремарка німецького оглядача про буйноцвітність української прози життя: «Даже фабрикация коровъ соотвѣтствуетъ вкусу и характеру Малороссіянъ. Малороссіянинъ обладаетъ фантазією, ему нравятся яркія краски, цвѣты и рисунки ковровъ, онъ любитъ украшать цвѣтами свои маленькія бѣлыя мазанки и предпочитаетъ, пеструю одежду всякой другой» [28].

Аудіальна чутливість Гакстгаузена, попри незнання мови, тонко вловлювала автентичну, невдавано меланхолійну, закуту у «кайдани буття» пісенну душу під'яремного народу, віддзеркалену у його фольклорі: «Насколько сѣверный русский весель, живъ и свѣжъ, настолько печалень и грустенъ его напѣвъ. Народныя пѣсни монотонны, всегда бе-мольны, съ жалобной и растянutoй послѣдней нотой. <...> Грусть и печаль сдѣлались характерными тонами голосоваго органа русскаго народа» [29].

Розгорнутішу компаративну експлікацію ритмованої вербалізації вдачі обох народів знаходимо у згаданого М. Костомарова: «Въ Великорусскихъ пѣсняхъ есть тоска, раздумье, но нѣтъ почти той мечтательности, которая такъ поэтически плѣняетъ насъ въ южно-русскихъ пѣсняхъ, уноситъ душу въ область воображенія и согрѣваетъ сердце неземнымъ, не здѣшнимъ огнемъ». Українська пісня, як люстро народної вдачі, зауважена як атрибут кожної суспільної практики чи дії, засіб єднання та відчуття причетності: «На каждое время года тутъ есть особыя пѣсни, которые поются на вечерницахъ, гдѣ соби-

раются и старъ и младъ. Въ праздники же пѣніе почти вовсе не умолкаетъ» [30].

Описи ліризму української вдачі є вельми розлогими, зважаючи на недовгочасність перебування мандрівника у власне українському осередку, порівняно з північною частиною імперії та відвідинами німців-колонстів (менонітів): «Малороссіяне-поэтической народъ, съ богатою фантазіей, поэтому можно думать, что у нихъ должна быть масса народныхъ пѣсенъ, сказаній и легендъ. И дѣйствительно, богатство ихъ непомѣрно велико; но оно отнюдь еще не исчерпано и не собрано. Множество народныхъ загадокъ, поговорокъ, пословиць, гаданій, этихъ истинныхъ сокровищъ для поэзіи и исторіи, еще совершенно не известно» [31].

Опріч пісенності та музичності, суттєвим індикатором емоційної сфери етносу є здатність до віддзеркалення власних почуттів у народному танці. І тут Гакстгавзенівська порівняльна замальовка в контексті народної словесності тіла є вельми щільною: «Замѣчательна разлица Великоруссовъ и Малоруссовъ, по отношенію къ народнымъ танцамъ. Великорусскіе танцы большею частью тихи, важны, вычурны. Великороссы такъ углубляются въ свои танцы, что ихъ трудно чѣмъ ьнибудь отвлечь отъ нихъ. <...> Но въ противоположность съ его задумчивыми танцами, Великороссы по природе своей легкомысленъ, смелъ, бодръ и быстръ во всѣхъ движеніяхъ. Напротивъ Малороссы разсудителенъ, задумчивъ, поэтиченъ, мечтателенъ, медленъ и остороженъ во всѣхъ движеніяхъ. Но танцы его большею частью свѣжи, отважны, сопровождаются прыжками и вообще полны жизни и одушевленія! У Великоруссовъ пляшутъ больше женщины, у Малоруссовъ мужчины» [32].

Аналіз просторової ментальної матриці, «образ території» на базі етнографічного інформативу автор репрезентує так: «Расположеніе и постройка русскихъ деревень, видѣнныхъ мною здѣсь на большой дорогѣ, совершенно одинаковы во всей остальной Великороссіи вплоть до Волги, и въ особенности съ деревнями сѣверныхъ губерній; они соотвѣтствуютъ сѣверному климату, лѣсному богатству, вкусамъ, привычкамъ и достаткамъ сѣвернаго русскаго поселенина<...> Русскія деревни, видѣнныя мною на этомъ пути, состоятъ, всѣ изъ одной широкой и длинной, большего частью прямой улицы, рѣдко съ переулками <...>. Избы размѣщены очень тѣсно, очень часто 2 избы стоятъ непо-

средственно одна подлѣ другой, за тѣмъ на лѣво и на право по узкому двору съ вѣздпыми воротами, и потомъ опять такая же пара рядомъ стоящихъ избъ и т.д. Такое размѣщеніе вызывалось полицейскими предписаніями (хотя помимо этого, основаніемъ ему долженъ служить какой-нибудь древній обычай). При этомъ порядкѣ каждый можетъ и будетъ наблюдать за своимъ ближайшимъ сосѣдомъ». Апропріетним можна вважати й авторський коментар щодо впорядкування й забудови міського простору: «Эти длинныя, совершенно прямыя улицы, однообразныя дома, какъ казармы, съ хвастливыми претензіями на красоту, но которые въ сущности никогда не отвѣчаютъ требованіямъ дѣйствительнаго вкуса и искусства» [33].

Це дає змогу інтерпретувати описану автором традиційну локацію не лише як прояв екстраполяції на неї «широти російської душі», а як вияв латентного стукацтва, знаного у побуті як вміння «накатать телегу» (народна версія апофеозу ідіоми «Слово и дело»).

Один із постулатів онтології, як філософської теорії існування, твердить, що буття людини визначає її свідомість. Про реалії буття пересічного російського обивателя Август Гакстгавзен пише, що: «Деревни, черезъ которыя мы проѣзжали утромъ, были выстроенны дурно. Маленькія избушки съ маленькими оконцами на улицу, иногда тремя, иногда однимъ, рѣдко съ какими-нибудь украшеніями, съ также размѣщенными надворными постройками» [34].

Лєвова частка авторських спостережень записана під час мандрівки Харківщиною, де ментальна демаркація стала для подорожного очевидною й внаслідок відмінності місцевості та житлових споруд: «Въ 2 часа утра 16 іюля выѣхали мы изъ Воронежа и на разсвѣтѣ переѣхали по дурному деревянному мосту черезъ, Донъ, здѣсь еще не широкой. <...> Городъ Старый Осколь очень живописенъ между мѣловыми горами. Поля, холмы, лѣса, вдоль р.Оскола, образуютъ красивыя ландшафты, деревни привѣтливы, избы малы и некрасивы, но чисто выбѣлены <...> Передъ многими избами стоятъ маленькія скамьи. Тамъ-сямъ стоятъ отдѣльные двory. Мы были теперь на границѣ другой страны, другаго народа – Малороссы. Мы вѣхали въ Украйну» [35].

На Слобожанщині «<...> крестьянскій дворъ чисто малороссійскій, существенно отличающийся отъ великорусская какъ въ расположеніи и постройкѣ, такъ и въ матеріалѣ.

Здесь <...> деревни имѣють болѣе характеръ нѣмецкихъ деревень: эти деревни (Dorf, Dorf, Traп) состоятъ изъ дворовъ, расположенныхъ, вдоль нѣсколькихъ, кривыхъ, неравномѣрныхъ улицъ, часто въ совершенномъ, безпорядкѣ; дворъ четырехугольный, часто равной ширины и длины, большею же частью круглый и окруженъ хозяйственными постройками» [36].

Величезний пласт інформації в «Исследованиях...», придатний для інтерпритації, присвячений українській оселі: «Я взошелъ въ первый домъ и долженъ былъ подивиться порядку и чистотѣ въ немъ <...>. Все стены всегда выбѣлены, полъ во всѣмъ, домъ изъ крѣпко выбитой глины, въ домахъ зажиточныхъ крестьянъ деревянный, причеиъ полы, равно столы и лавки гладко выструганы <...>. Дворъ держится по возможности чисто <...>. Малороссіянинъ любитъ чистоту и нѣкоторую щеголеватость. Крыша крѣпкая, соломенная, но покрытая часто очень правильно и красиво. Вокругъ избы идетъ завалинка, родъ низенькой скамьи, сдѣланной изъ хвороста или камыша, скрѣпленная глиной, выравненной и выкрашенной въ желтый цвѣтъ. Часто эта скамья служитъ цвѣточной грядой, огибающей весь домъ, что чрезвычайно красиво<...>. Въ углу между окнами обыкновенно виситъ образъ, всегда заботливо украшенный свежими или сухими цветами» [37].

Оконтурений образ української хати переконає, що остання становила не лише тло зовнішнього побуту, а й була вмістилищем просторової ментальності народу та його світоглядних уявлень, естетичних маркерів і засад людських стосунків. Порівняно з брудною та вбогою російською ізбою та ладнішим на матеріал європейським житлом, мазанка – це еманация української чепурності та чистоти, де газдовита українська вдача норовить усе впорядкувати, налагодити та відремонтувати.

Як і його попередники, барон фон Гакстгаузен зауважує наявність у російській колективній свідомості постординських впливів, питомо азійських доміант у шлюбно-сімейному житті: «На деревенскихъ улицахъ никогда не увидишь дѣвушекъ, а женщинъ развѣ только за работай. Въ глухихъ мѣстахъ, гдѣ рѣдко проѣзжаютъ посторонніе люди, женщины и дѣвушки толпою стоятъ обыкновенно на крыльцѣ дома, но по приближеніи къ нимъ, они быстро исчезаютъ въ домъ. Конечно, это остатокъ восточныхъ нравовъ» [38].

Вищезгаданий епізод годі трактувати як

прояв дівочої сором'язливості, адже у містах колективні звички незмінні: «Русскія женщины и дѣвушки никогда не торгуютъ въ лавкахъ; даже въ лучшихъ модныхъ магазинахъ сидятъ обыкновенно франуженки и нѣмки. Но я никогда не встрѣчалъ въ нихъ русскихъ женщинъ» [39].

Навіть беручи до уваги питомість патріархального устрою для російського та алювіальності для українського (не ігноруючи історичних традицій матріархату), доіндустріальних (традиційних) суспільствах (що, власне, не було архаїчним для трибу доби), у перших гендерна роль жінки була релевантною статусу «недоістоти», «искомого товара», концептуалізованого у російській пареміології примовками «баба – что жаба» чи упослідженням на кшталт «я думал, идут двое, ан мужик с бабой [40]. У фокусі «Исследований» це виглядає так: «Нигдѣ многочисленность семьи не считается такимъ божьимъ благословеніемъ, какъ у мужиковъ въ Россіи. Сыновья прибавляютъ семье новый участокъ земли, а дочери составляютъ такой искомый товаръ, что за ними только не даютъ ни какого приданого, а еще часто вносятъ за нихъ деньги» [41].

Серед стилізованих атрибутів орієнталізму Гакстгаузен неодноразово згадує жіночий національний одяг і манеру його ужитку, дає негативну оцінку його естетичним і гігієнічним якостям: «Не то можно сказать о женщинахъ, но впрочемъ во многихъ мѣстностяхъ ихъ очень портитъ скверная одежда. Головной уборъ красивъ, но сараванъ свой они подвязываютъ подъ мышками, выше груди. Ноги ихъ обернуты въ толстыя тряпки, свержъ которыхъ надѣты лапти или неуклюжіе сапоги. <...> Почти всѣ онѣ завязываютъ голову платкомъ, которымъ закрываютъ и нижнюю части лица, такъ что видны только глаза да носъ. Конечно, это остатокъ татарскихъ нравовъ. У татаръ, как и на Кавказе, считается неприличнымъ, чтобы женщина показывала свой ротъ. Русскія женщины завязываютъ собѣ ротъ такимъ образомъ только въ пути» [42].

На протывагу опис української жінки виглядає так: «Летомъ и въ будни женщины не надеваютъ никакого платья свержъ рубашки, а накидываютъ, на плечи длинный пестрый, коричневый или черный платокъ, и крепко подвязываютъ его поясомъ. Въ праздники же онѣ надеваютъ обыкновенно 2 куска шерстяной матеріи разнаго цвета. одинъ на передъ, другой назадъ, и подвязываютъ ихъ поясомъ; кромѣ того онѣ носятъ хорошенькія

шерстяные корсеты зеленого или черного цвета, съ различными украшениями и большею частью безъ рукавовъ <...>. На ногахъ башмаки или сапоги на высокихъ каблукахъ. На шеѣ – шнуры стеклянныхъ бусъ съ золотымъ медальономъ или крестомъ или инымъ украшеніемъ. Молодыя женщины и девушки носятъ втеченіи всего лѣта на головѣ свѣжіе цвѣты или вѣнки изъ нихъ, прикрѣпляя ихъ къ вискамъ. Въ церковь Малороссіянки являються особенно празднично-нарядными, и это действительно чрезвычайно красиво. Зимой онѣ носятъ искусственные цвѣты собственного приготовления» [43].

Відгомін татарського порядкування та номадинського устрою, просторовий потяг до кочівництва знаходимо у таких рядках: «Когда, бывало, русскимъ приходилось ѣздить по Россіи, то они брали съ собой все, что имъ нужно, постели, провизию і пр. Въ Россіи начали развиваться западние гостинницы со времени распространения въ ней европейской цивилизации, но это развитіе идет очень медленно» [44].

Мандрівне рільництво, полювання, рибальство не прив'язувало москвина до осідлого життя. Це зродило і за десятки поколінь розвинуло та закріпило у нього світогляд, психологію та вдачу «брадядги»-волоцюги. Барон зауважує й безпрецедентну повсюдність подібного «брадяджничества»: «Въ Западной Европѣ встрѣчаются также отдѣльные безпкойные умы, которымъ надоѣдаетъ родина и правильная, однообразная жизнь; они, как, говорится, пускаются бродить по свѣту, отыскивать своего счастья. Но тамъ такіе люди составляютъ рѣдкія исключенія, между тѣмъ какъ въ здѣшнихъ областяхъ Россіи они составляютъ общее правило. Болѣе чѣмъ 1/3 часть населенія Ярославской губерніи странствуемъ въ погонѣ за счастьем, по всѣм, дорогамъ государства <...> но многіе остаются на чужой стороне» [45].

Також автор зачіпає ментальний аспект врегулювання суспільних потягів «цивілізацією», зокрема змальовує народну девіацію «снохачество» (замовчувану російським публічним простором, однак задокументовану шляхом інтерв'ювання сільської дівчини): «Меня было засватали в богатый дом за парня десятилетнего <...> да сказывают, что свекор сам с молодыми невестками спит, покуда сыновья вырастают» [46]. Гекстгаузен продовжує: «Отъ такихъ раннихъ браковъ, въ которыхъ мальчиковъ-дѣтей женят на взрослыхъ девицахъ, развелись и пошли въ обычай

скандальные отношенія. Свекръ вступаетъ обыкновенно въ связь съ своей невѣсткой, а такъ какъ эти отношенія переходить изъ поколѣние въ поколѣние, то нельзя считать ихъ за кровосмѣшеніе. Когда ребенокъ-мужъ вырастетъ, жена его уже состарѣется, и онъ не живетъ съ ней, но, подобно своему предшественнику, вступаетъ въ связь съ женою своего 6-ти-лѣтнего сына» [47].

Годі й намагатися скласти істинне уявлення про російський світовимір, не зачіпаючи його «духовних скреп»: «<...> Русскій народъ не имѣетъ никакихъ политическихъ идей, но зато имѣетъ два убѣжденія, которыми прочно проникнута вся страна сверху до низу: это глубокое чувство народнаго единства и живая преданность своей церкви. Такъ какъ мышление русскаго челоука основывается не этихъ двухъ чувствахъ, то онъ охотно в безъ оглядки готовъ жертвовать за нихъ имуществомъ и кров'ю» [48].

Маючи нагоду контактувати не лише з російськими мирянами, барон користується нагодою поспостерігати за старообрядцями та сектантами, побачити життя за церковними мурами, зауваживши «підходящість» аскетичної споглядальності як духовної доміанти послухників російському народному характеру: «Россія приняла восточную вѣтвь католической церкви, распространившую въ ней созерцательное монашество, только оно одно и было ей извѣстно. Однако русскіе-европейцы, жители сѣвера и поэтому менѣе восточныхъ, народовъ склонны къ созерцанію <...>. Фанатизм, глубокое погруженіе въ себя, полнѣйшее отрицаніе всего земнаго, египетская, отшельническая жизнь въ пустынѣ, не лежишь въ характерѣ русскаго народа. Поэтому созерцательная монашеская жизнь не достигла высокаго развитія въ Россіи» [49].

Натомість духовність українця він резюмує так: «Малороссіяне необыкновенно набожны, благочестивы и чрезвычайно вѣрны своей церкви. Я говорилъ уже, что никогда еще ученіе какой-либо секты не прививалось у нихъ» [50].

Важливим детермінатором світоглядних уявлень селян, як окремих соціальних носіїв обох народів, була неграмотність, яка поєднувалася з міфологічним типом свідомості та симпрактичністю мислення (відсутністю емансипації словесної практики до письма), що підтверджується широким і повсюдним існуванням демонологічних уявлень у народній культурі аж до початку ХХ ст. Стійкість демонології була пов'язана з низьким рівнем

грамотності населення та сільського парафіяльного духовенства. Приклад селянської віри у надприродне знаходимо в «Исследованиях...»: «Русские считают почти за диво, что в 1812 году, ровно 200 лет после вторжения поляков, французы не дошли до Троицкой Лавры, хотя они были очень близки от нее. Они верят, что ангел-хранитель России спас от них монастырь» [51].

Натомість українська заботливість не висходила зі стійкості язичницького архетипу обрядовості, що пов'язаний з орієнтацією на традиційні дії, єднання з предками: «Здесь еще в ходу всевозможны колдовства, симпатическія средства и искусства ведьмъ. Многие обычаи, быть можетъ настолько же древніе, какъ и самъ народъ, частью удержались еще отъ времени язычества. Такъ напр. молодья дѣвушки, украшенныя определенными цветами и травами, собираются въ вечеръ накануне Ивана Купалы близъ воды, раскладываютъ огонь, поютъ кружась вокругъ его, известныя песни и дико прыгаютъ взадь и впередъ черезъ огонь» [52].

Серед засадничих формантів національної ментальності та світогляду, зафіксованих в «Исследованиях...», зустрічається й культ предків: «Во время похоронъ, когда покойника проносятъ съ хоругвями мимо церквей, въ нихъ должны звонить. Въ деревняхъ часто вовсе не бываетъ кладбищъ, и тогда покойниковъ хоронятъ въ садахъ» [53]. Згадані культові практики шанобливого ставлення до померлих є не лише проявом народного етикету українців, а й виявом релігійності в обрядовості, внаслідок чіткого дотримання послідовності й атрибутики обрядів.

Серед інших ознак міфологічного світогляду, питомо властивим обом народам, варто уваги згадуваний Гакстгаузенем український варіант симбіозу фаталізму та звичаєвого права: «Въ высшей степени интересно для меня то, что у нихъ сохранились или развились особыя права наслѣдства, вовсе не согласующіяся съ, государственнымъ кодексомъ, и слѣдовательно не имѣющія никакой силы передъ русскими судами, но тѣмъ не менѣе взошедшія въ обычай и всегда строго соблюдаемый. Всѣ споры по наслѣдству разрѣшались, до сихъ поръ, по этому древнему праву, старшиной и стариками передъ собравшимся міромъ, и на эти рѣшенія ни разу еще не поступало жалобъ <...>. При дѣлежѣ наслѣдства всѣ сыновья получаютъ но равной части, но жребій рѣшаетъ, кому именно изъ нихъ долженъ принадлежать отцовскій

домъ и каждый клочъ земли; жребій мечется слѣдующимъ образом. Если нетъ сыновей, а одна или несколько дочерей, то она до самой своей смерти пользуются всею собственностью, а затѣмъ имущество переходитъ въ руки ближайшихъ родственниковъ со стороны отца» [54].

Подібні «уповання» на случай / судьбу / везение знаходимо й в описах російського селянина: «<...> И по русскому обычаю дѣлятъ землю подушно, «по жребію изъ одной шапки», какъ выразился одинъ старикъ, котораго разспрашивали мои спутники» [55]. Під час згаданої парцеляції «земли и метаніи жеребья присутствуемъ обыкновенно вся община съ женщинами и дѣтьми, но всегда въ величайшей тишинѣ и порядкѣ» [56].

Таким чином, під щільним і добросовісним ментальним рев'ю німецького оглядача Августа фон Гакстгаузена зауважені такі детермінанти «великорусской фізіономіи», як колективізм, безтурботність, наївність, ледарство й обскурантизм, «віра в доброго царя», метикуватість і мінливість, покірність тотальній патріархальній державній опіці як наріжний камінь духовності російського суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гакстгаузен фон А. Исследования внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России / А. фон Гакстгаузен. – М., 1869. – С. 445.
2. Большакова А. Феномен русского менталитета в британской историографии, Россия и Европа в XIX-XX веке: проблемы взаимовосприятия народов, социумов, культур / А. Большакова. – М., 1996. – С. 210.
3. Кулакова Е. Сочинения британцев о путешествиях в Россию второй четверти XIX века / Е. Кулакова // Диалог со временем. – 2012. – Вып. 39. – С. 79-93.
4. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 9.
5. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Е. Томпсон. – К., 2006. – С. 59.
6. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 9.
7. Рашковский А. Россия глазами барона Гакстгаузена / А. Рашковский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://xn----7sbbragqceadr9dfp.xn--p1ai/articles/164746-rossiya-glazami-barona-gakstgauzena>
8. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 9.
9. Там само. – С. 19.
10. Там само. – С. 19.
11. Там само. – С. 146.
12. Там само. – С. 7.
13. Там само. – С. 19.
14. Панчук І. Історія України очима іноземців: довідник-хрестоматія / І. Панчук. – Тернопіль, 2009. – С. 48.
15. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 12-13.
16. Орлова Т. Руїна починається в головах: ментальні причини російської бідності / Т. Орлова // Дзеркало тижня. – 2016. – № 18. – С. 13.
17. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 89.
18. Там само. – С. 37.
19. Там само. – С. 167.
20. Там само. – С. 423.
21. Там само. – С. 105.
22. Там само. – С. 432.
23. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа (СПб.). – 1861. – № 3. – С. 64-65.
24. Потапенко О. Николаевская Россия глазами немец-

кого путешественника А. фон Гакстгаузена. Россия и Европа в XIX-XX веках. Проблемы взаимовосприятия народов, социумов, культур: сб. науч. ст. / О. Потапенко. – М., 1996. – С. 47.

25. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 27.

26. Беленькова Н. Російські прислів'я та приказки (3 українськими відповідниками) / Н. Беленькова. – К., 1975. – С. 131.

27. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О. Стражний. – К., 2008. – С. 293.

28. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 455.

29. Там само. – С. 153.

30. Там само. – С. 154.

31. Там само. – С. 459.

32. Там само.

33. Там само. – С. 13.

34. Там само. – С. 53.

35. Там само. – С. 14.

36. Там само. – С. 456.

37. Там само. – С. 456-457.

38. Там само. – С. 15.

39. Там само. – С. 29.

40. Куцик О. Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології / О. Куцик, М. Колечко // Рідне слово в етнокультурному вимірі, 2015. – С. 123.

41. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 80.

42. Там само. – С. 42, 46.

43. Там само. – С. 457-458.

44. Там само. – С. 58.

45. Там само. – С. 125.

46. Радищев А. Путешествие из Петербурга в Москву / А. Радищев. – СПб., 2012. – С. 127.

47. Гакстгаузен фон А. Указ. труд. – С. 72.

48. Там само. – С. 54.

49. Там само. – С. 209.

50. Там само. – С. 459.

51. Там само. – С. 463.

52. Там само. – С. 458.

53. Там само. – С. 458.

54. Там само. – С. 423-424.

55. Там само. – С. 340.

56. Там само. – С. 77.

Кривошея Ігор, Квасневська Олександра «Переходъ въ другую страну съ другимъ народомъ», або співроздуми із А. фон Гакстгаузеном про ментальні відмінності між росіянами та українцями

Пропоноване компаративне дослідження, виконане у річці етнопсихологічних студій, є тентативом до виображення та порівняння ментальних «колективних портретів» українця та росіянина на основі подорожніх записів «Исследование внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России» німецького барона Августа фон Гакстгаузена (1792-1866 рр.). Підсумком розвідки стало витворення та кореляція відповідних етноментальних моделей із константним набором детермінант умонастрою у порівняльно-зіставній площині. Так, ментальні параметри російської колективної ідентичності зводяться до тривіального світобачення, азійських патріархальних і номадинських домінант у приватному та публічному просторі, обскурантизму, колективізму, абстрактності світобачення, «віри в доброго царя», простоти та мінливості, покірності насильству; питомо українськими ментальними рисами є індивідуалізм, чепурність, хазяйновитість, релігійність, фаталістичність, обдарованість та образність сприйняття.

Ключові слова: ментальність, компаративістика, великорос, українець, Август фон Гакстгаузен, мандрівник

Кривошея Игорь, Квасневская Александра «Переходъ въ другую страну съ другимъ народомъ», или раздумья с А. фон Гакстгаузеном о ментальных различиях между русскими и украинцами

Предлагаемое компаративное исследование, выполненное в русле этнопсихологические студий, позволяет сравнить ментальные «коллективные портреты» украинца и россиянина на основе путевых записей «Исследование внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России» немецкого барона Августа фон Гакстгаузена (1792-1866). Как результат, можно говорить о создании и корреляции соответствующих этноментальных моделей с константным набором детерминант умонастроения в сравнительно-сопоставимой плоскости. Так, ментальные параметры российской коллективной идентичности сводятся к тривиальному мировоззрению, азиатской патриархальности и номадинских доминант в частном и публичном пространстве, обскурантизма, коллективизма, абстрактности мировоззрения, «веры в доброго царя», простоты и изменчивости, покорности насилью; исконно украинскими ментальными чертами являются индивидуализм, щеголеватость, хозяйственность, религиозность, фатализм, одаренность и образность восприятия.

Ключевые слова: ментальность, компаративистика, великоросс, украинец, Август фон Гакстгаузен, путешественник

Kryvosheia Igor, Kwasniewska Oleksandra «Переходъ въ другую страну съ другимъ народомъ» or reflections with A. von Haxthausen about mental differences between the Russians and Ukrainians

The offered comparative study made in the ethnopsychological studios, is tentative to display and to compare the mental «collective portraits» of Ukrainians and Russians based on the travel records «Study of internal relations of people's life and especially of rural institutions in Russia» written by German baron August von Haxthausen (1792-1866).

The result of the investigation was the creation and correlation of relevant ethnomental models with constant set of determinants of intelligence in comparative frame of mind in a comparable plane.

Thus, the mental parameters of Russian collective identity are reduced to trivial outlook, Asian patriarchal and Norman dominants in the private and public space, obscurantism, collectivism, abstract worldview, «faith in the good king», simplicity and variability, humility and violence; Ukrainian mental characteristics are individualism, tidiness, thrift, religiosity, fatalism, endowment and imaginative perception.

Keywords: mentality, comparativistics, Great Russian (velikoros), Ukrainian, August von Haxthausen, traveler

Рецензенти:

Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 26.04.2017 р.